

Prof. dr hab. Maria Mendel
Zakład Pedagogiki Społecznej
Instytut Pedagogiki, Wydział Nauk Społecznych UG

Gdańsk, 16 października 2023 roku

Recenzja

pracy doktorskiej Pani mgr Kamili Prociów
„Żywa Biblioteka. Uczenie się (o) inności w społecznościach praktyki”
napisanej pod kierunkiem Pani profesor Uniwersytetu DSW, doktor hab. Ewy Kurantowicz

Obowiązki recenzenta w przewodzie doktorskim Pani mgr Kamili Prociów podejmuję na podstawie powołania mnie do tej roli przez Radę Dyscypliny Pedagogika w Federacji Naukowej WSB-DSW Merito, o czym zostałam poinformowana pismem Wiceprzewodniczącej tej Rady, Pani profesor UWSB Merito, dr hab. Jolanty Kruk, datowanym na 21 września 2023 roku.

Odpowiednio do procedury, prowadzonej w tak zwanym „nowym trybie”, działając w oparciu o przepisy ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. z 2017 r. poz. 1789), w ramach recenzji przeanalizowałam także spełnianie przez rozprawę doktorską Pani mgr Joanny Trzópek-Paszkiwicz warunków określonych w art. 187 ust. 1 i 2 ustawy z dnia 20 lipca 2018 roku *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* (Dz.U.2021.478 t.j. ze zm.).

Rozprawa została mi przedstawiona do recenzji w formie opublikowanej monografii, co pozostaje w zgodzie z art. 187.1.2 ustawy *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* (p.3 głosi o rozprawie doktorskiej, którą może stanowić, m.in. monografia naukowa).

Wprowadzenie

Żywa Biblioteka, choć znana jako metoda edukacji od trzydziestu lat (Dania, 1993), od dwudziestu rozumiana jako „oficjalna metoda edukacji o prawach człowieka” (Rada Europy, 2003), nie rozwija się w świecie tak, jak wskazywałby

na to jej głęboki sens społeczny. W Polsce ta „Human Library” czy „Living Library” cieszy się rosnącym powodzeniem, a w świetle ewidentnych potrzeb wielu dyskryminowanych osób żyjących w naszym kraju, Polska wśród innych państw wyróżnia się korzystnie, operując siecią Żywych Bibliotek i dysponując stworzonymi tu standardami ich organizacji. Wszystko to wydaje się stanowić dobry grunt dla pomyślnej percepcji monografii Pani Kamili Prociów i szerokiego korzystania z jej treści dla dobra publicznego, jakim jest osiągnięta w społecznościach kondycja demokratycznej wspólności.

Z tego punktu widzenia rozpatrując dokonanie Doktorantki, już na wstępie recenzji można Ją chwalić za celność zainteresowań naukowych i wspaniały dziś, w czasach kryzysu demokracji (Krstew, Rosanvallon 2013, in.), projekt poszukiwań badawczych, kładących nacisk na formułę badania zaangażowanego, silnie determinującego społeczną zmianę. Tak czynię, a dalej sformułowanymi opiniami i ocenami daję wyraz swojej pozytywnej oceny kwalifikacji Pani mgr Kamili Prociów, niezbędnych w prowadzeniu naukowych badań, oraz oryginalnego charakteru zarówno ich projektu, jak i realizacji.

Wokół struktury

Praca – monografia naukowa wydana w 2023 roku przez Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej - została przygotowana w języku polskim i jej treść zgodna jest z tytułem: „Żywa Biblioteka. Uczenie się (o) inności w społecznościach praktyki”. Praca liczy 228 stron i została – bez zastrzeżeń w odniesieniu do podziału treści - poprawnie ustrukturyzowana w formie pięciu rozdziałów, opatrzonych wstępem i zakończeniem, ze spisem treści podanym po polsku i po angielsku, obszernym streszczeniem w języku angielskim, podziękowaniem, załącznikami¹ oraz skrupulatnie wykonanymi indeksami – rzeczowym oraz nazwisk.

Tytuły rozdziałów i podrozdziałów są sobie bliskie w formie i całość opracowania – zarówno ta, przedstawiona w Spisie treści, jak i ta, pozostająca w pamięci po lekturze książki - wywołuje bardzo dobre wrażenie dzieła uważnie złożonego, spójnego logicznie oraz stanowiącego wyraz naukowego wywodu. Widać, że miejsca kontekstualizacji oraz formułowania tez i ich argumentacji, zostały w szczegółach przemyślane, a Autorka z powodzeniem zapanowała nad swoją naukową, pisarską wypowiedzią.

Dwa pierwsze rozdziały mają charakter studium teorii podjętych zagadnień i stanowią rodzaj wprowadzenia w problematykę empirycznych badań własnych. Kolejny, trzeci, to opis ich projektu, w którym pewien nacisk został

¹ Aneks (załącznik) – zgodnie z nazwą i tradycją – umieszczany jest zwykle na końcu opracowań. Autorka zdecydowała inaczej i w przypadku tej monografii Aneks (załączniki nr 1 i 2) znalazł miejsce przed indeksami.

położony słusznie na etyczną stronę postępowania badawczego (w przypadku tego rodzaju badań etyczna samoświadomość badacza pełni rolę warunku *sine qua non*, który jednak czasem umyka uwadze). Rozdziały czwarty i piąty stanowią blisko 100 stron rozprawy, ramując opis uzyskanego materiału badawczego wraz z jego interpretacjami oraz wynikającymi z całości badań konkluzjami.

O zawartości rozprawy

W rozdziale pierwszym, poświęconym społecznym, politycznym i edukacyjnym kontekstom funkcjonowania Żywych Bibliotek (dalej czasem: ŻB) w Polsce, Autorka celnie wskazała na 'inność' jako czynnik charakterystyczny dla ŻB. Widząc w inności „produkt procesów społecznych, dynamiki władzy i norm kulturowych”, ale też operacjonalizując ją jako istotną kategorię dystynktywną, przez jej pryzmat opisała ideę oraz praktyki, wpisujące się w ten fenomen w analizowanych kontekstach².

Podoba mi się ta zasada opisu. Dzięki niej Żywe Biblioteki czytelnik rozumie doskonale, nie tracąc z oczu antydyskryminacyjnego gruntu, z którego wyrosła ich idea i w którym rozwijają się ich różnorodne praktyki (jak pisze Autorka na stronie 22: „Żywe Książki pochodzą z bardzo różnorodnych środowisk, mają zróżnicowany status społeczny, wyznanie, zawód, kolor skóry, orientację seksualną, status materialny, wykształcenie, sprawność, wiek, poglądy, wygląd. Łączy je wspólny cel: edukacja na rzecz akceptacji inności poprzez przekazanie swojego doświadczenia”).

Znaczące dla treści całej monografii jest wpisanie tego rozdziału w ramę polskiej teraźniejszości. Autorka opisała m.in. sytuację trzech wybranych grup mniejszościowych – osób LGBTQ+, mniejszości etnicznych i narodowych oraz osób z niepełnosprawnościami – grup według Niej najbardziej ostatnio wykorzystywanych do postępującej polaryzacji w dyskursie politycznym i medialnym – pogłębiania się podziałów, ugruntowujących praktyki dyskryminacyjne. Dobry, wartki styl wypowiedzi (w tej części pracy przypominający styl dziennikarski), pozwolił Autorce na „zmieszczenie” obszernych treści w stosunkowo zwięzłym zapisie. Jedyne, co mam tu do zasygnalizowania, to w kilku miejscach zauważony brak wskazania źródeł wiedzy Autorki o przekazywanych faktach. Oznaczać to może, że ów dziennikarski sposób wyrazu chwilami stał się zanadto zaawansowany, wypierając naukowy charakter wypowiedzi (potwierdzenie znajdującej w rzetelnych źródłach). Przekazuję tę uwagę z myślą o dalszej pracy naukowej Pani mgr

² Pisząc o tym teraz sędzę, że warto byłoby odzwierciedlić to w tytule rozdziału (jest to uwaga do przemyślenia w przypadku ewentualnego przygotowywania kolejnej edycji monografii).

Kamili Prociów, czyniąc to z intencją, by - praktykowana w przyszłości – praca ta wolna była od wszelkich, nawet drobnych mankamentów.

Z pewnością nie zawiera ich podrozdział 1.3, świetnie raportujący dogłębne studia Autorki nad „innością i różnorodnością w polskiej polityce oświatowej w latach 2007-2023”. Trudno o bardziej skrupulatne studia tego zagadnienia. Pani Prociów niezwykle precyzyjnie dokonała w nich kontekstualizacji zjawiska ŻW, powstałych w Polsce w roku 2007. W formule jednoznacznie naukowego dociekania pokazała, jak znaczenie Żywych Bibliotek w naszym kraju zmieniało się w czasie dwóch radykalnie zróżnicowanych klimatów społeczno-politycznych, związanych z rządami – najpierw opcji liberalno-demokratycznej, później narodowo-konserwatywnej. Bardzo cenię tę część rozprawy, widząc w niej wyraz wysokich kompetencji Autorki w obszarze prowadzenia studiów rzeczywistości społeczno-politycznej i edukacyjnej – studiów głęboko krytycznych, zdeterminowanych dążeniem do prawdy, niezależnie od możliwych konsekwencji, wynikających z jej ogłoszenia.

W rozdziałach – zarówno pierwszym, jak i dalszym – Pani Kamila Prociów wykazała się znakomitym odczytaniem. Zwraca uwagę celność dokonanych referencji, aktualność, międzynarodowy zasięg oraz duża liczba przywołanych źródeł.

Rozdział drugi jest ujęciem studiów głównie w obszarze badań metody Żywej Biblioteki. Mając na uwadze potrzeby wynikające z projektu badań własnych, w których do analizy zebranego materiału Pani Kamila Prociów zastosowała perspektywę teorii społecznego uczenia się oraz perspektywę krytyczną, przybliżyła w tym rozdziale teorie społecznego uczenia się (Kurantowicz, Illeris, Albert Bandura; w ujęciu Jane Lave i Etienne’a Wengera jako „usytuowane uczenie się” oraz późniejsza teoria Wengera „społeczności praktyki” - „Communities of Practice” - z uczeniem się przez przynależność, działanie, stawanie się i doświadczanie; oraz koncepcje rozwijane z naciskiem na aspekty biograficzne: Bron, Alheit, Dominicé, in.).

Zainteresowana w rozdziale drugim epistemologiczną kwestią „kto i jak tworzy wiedzę” w centrum znów - słusznie – Badaczka postawiła inność, kluczową w pojęciu ŻB. Znakomicie uzasadniając dokonane wybory „nośnych” dla swoich dalszych analiz podejść teoretycznych, bardzo owocnie przedstawiła je, wpisując niektóre w realia polskiej codzienności. Na przykład, z kręgu teorii krytycznej wybrawszy m.in. podejście Nancy Fraser, akcentującej doniosłość kształtu sfery publicznej oraz rolę w niej grup mniejszościowych, celnie posłużyła się językiem teorii Fraser w świetnej analizie polskiej rzeczywistości zawłaszczania sfery publicznej przez państwo (ss.69-71).

Pani Kamila Prociów przedstawia tym, a także innymi elementami składającymi się na tekst rozdziału, swój bardzo dobry warsztat w obszarze pisarstwa naukowego. Z dużą swobodą, znakomicie użytkuje języki różnych teorii, potrafiąc

adekwatnie dobrąć je do analizowanej problematyki, interpretować z wykorzystaniem ich mocy wyjaśniającej oraz prospektywnie wnioskować, rozwijając ich aparaturę, pogłębiając pojemność znaczeniową użytkowanych kategorii, etc.

Rozdział trzeci jest przedstawieniem koncepcyjnych podstaw projektu badań własnych oraz szczegółowego opisu badawczych zamierzeń. Pani Kamila Prociów zapoznaje w nim czytelnika z rodzajem ramy, w której umieściła zarówno swoje projektowanie dokonań empirycznych, jak i realizację procesu badawczego.

Badania zostały osadzone w perspektywie jakościowej, co oceniam pozytywnie, ceniąc świadomość Badaczki co do specyfiki wybranego obszaru oraz przedmiotu badań, wymagającej podejścia otwartego na kontekst i umożliwiającego poznanie złożonego, relacyjnie niezwykle bogatego obrazu doświadczenia w pracy metodą Żywej Biblioteki (dane pozyskane drogą wywiadu i obserwacji), a także samej tej metody (dane zastane – analiza tekstu). Badaniem o charakterze terenowym objęte zostały dwie grupy: osoby pełniące role Żywych Książek w Żywej Bibliotece (9 osób) oraz osoby organizujące ŻB (6 osób).

Podjęte badanie, zaprojektowane słusznie (zważywszy na charakter problematyki) jako „krytyczne badanie edukacyjne”, miało – zgodnie z deklaracją na s.75 – realizować cel ulokowany w praktyce i doprowadzać do bardziej sprawiedliwego, równego i wolnego społeczeństwa.

Stosownie do tego celu Pani Prociów celnie dobrała metody i narzędzia badawcze. Postawiwszy na etnografię, potraktowała ją słusznie jako etnografię krytyczną, mającą na celu „zrozumienie badanych zjawisk społecznych (m.in. dominujących narracji, systemów politycznych, społecznych, gospodarczych utrwalających nierówności i ucisk), wzmocnienia pozycji marginalizowanych jednostek, grup, społeczności i transformację społeczną w kierunku przeciwdziałania systemowym nierównościom i sprawiedliwości” (s.85).

Kończąc rozważania na temat rozdziału trzeciego stwierdzam, że jest to bardzo dobra część rozprawy. Zachwycać może porządkiem podania projektu empirycznego i jasnością przedstawienia dokonanych przez Badaczkę wyborów metodologicznych. Z recenzenckiego obowiązku odnotowuję jednak, że lekkość piarstwa Pani Kamili Prociów w jednym miejscu rozdziału trzeciego niebezpiecznie zbliżyła ją do formy quasi-naukowej. Chodzi o podrozdział 3.4, którego treść odpowiada na pytanie „co to jest Żywa Biblioteka?”. Niemalże wolny jest on od praktyki podawania źródeł przywoływanej wiedzy, co nie powinno mieć miejsca w pracy naukowej.

Rozdział czwarty przedstawia analityczny opis zebranego materiału badawczego. To opis generalnie zamieszczony w strukturze procesów uczenia się według Etienne’a Wengera (uczenie się jako przynależność, działanie, stawanie się i doświadczanie). Jednak jest to też opis krytyczny, w którym Autorka, dobrze posługując się konfrontacją i uważnie argumentując własne interpretacje i stanowiska, wychodzi poza Wengerowską ramę. Osadzając owe interpretacje i

stanowiska w innowacyjnie kontekstualizujących wypowiedź odniesieniach do innych teorii (tych przybliżonych w rozdziale drugim oraz innych, m.in. Butler z perspektywą queerową i performatywną, Andreotti z postkolonialną, Goffman i Czykwin ze stygmatyzacją), krok po kroku w tekście rozdziału dokonuje bardzo konsekwentnie własnej teoretyzacji zagadnień, umocowanych w wynikach badań własnych.

Ilustracją mogą tu być, wyróżniające się z wielu względów podrozdziały: 4.1.4 i 4.1.5 o uczeniu się (o) inności oraz 4.3 o stawaniu się (o)sobą jako procesie uczenia się w Żywej Bibliotece. Są one świetnym, analitycznie niezwykle uważnym i złożonym opisem doświadczeń objętych badaniem osób. Jako część pracy mają z pewnością znaczenie flagowe dla całości monografii, poświęconej – generalnie – właśnie temu specyficznemu uczeniu się. Zachwyca, uwarunkowana wrażliwością badawczą Doktorantki, gęstość Jej opisu, zawartego w podrozdziałach 4.1 i 4.3; nośność wyłonionych w nim kategorii, wreszcie znakomita trafność wyszczególnionych ścieżek (np.: „Żywa Książka zakorzeniona na półce”).

W zgeneralizowanym ujęciu można stwierdzić, że treść rozdziału czwartego wyraża postawione przez Badaczkę cele, przedstawiając uczenie się (o) inności w społecznościach praktyki oraz akcentuje obywatelstwo i edukacyjne znaczenie zaangażowania w życiu publicznym. Co jest w mojej ocenie szczególnie istotne, po pierwsze, Pani Kamila Prociów dokonała w tym rozdziale znakomitej, empirycznie ugruntowanej konceptualizacji Żywej Biblioteki jako zjawiska społeczno-politycznego oraz doświadczenia i narzędzia edukacyjnego. Z monografii jako całości, ale szczególnie z rozdziału czwartego nie tylko dowiadujemy się na podstawie uogólnionego doświadczenia ludzi jaka jest, na czym polega i jak działa oraz czym może być Żywa Biblioteka. Ta deskryptywna strona tekstu jest ważna i działa fundamentalnie, ale najistotniejszą wartością naukową stanowi tu fakt, iż wraz z tym badawczym opisem absorbujemy teoretyczne ujęcie, koncepcję Żywej Biblioteki z jej wymiarem inności, produktywnej wielorako w licznych sferach życia społecznego; przyjmujemy język, w którym fenomen ten może być praktykowany.

Po drugie, jak wynika z przeglądu dotychczasowego stanu wiedzy, nikt nie zrobił tego przed Panią Kamilą Prociów i nikt nie zrobił tego w sposób, pozwalający na praktykę, konkretnie: edukacyjną, realizowaną w politycznie gorącej przestrzeni publicznej pracę z kategorią inności, formacyjną dla konceptu Żywej Biblioteki.

W powyższych opiniach i stanowiskach, niezależnie od sformułowanych uwag krytycznych, stabilizuje się moja jednoznaczna, wysoka ocena całości dokonania naukowego Doktorantki.

Ostatni, piąty rozdział rozprawy został napisany w formule „postbadawczej”. Na jego treść składają się zgeneralizowane ujęcia, powstałe na pewnym poziomie ogólności [tu m.in. bardzo dobrze wyłonione i nazwane,

wykazujące moc prospektywną „elementy uczenia się (o) inności”: gotowość do zaangażowania, dialog, miejsce dla różnicy, (krytyczna auto)refleksja, przyjmowanie perspektywy].

Współtworzą ten rozdział również refleksje krytyczne, formułowane w odniesieniu do metody ŻB oraz - szczególnie - do budzących wątpliwości czy wymagających komentarza, w jakiś sposób kontrowersyjnych elementów procesu badawczego. Zgadzam się z Autorką, według której są one „istotne dla tworzenia dyskursywnej wiedzy akademickiej i praktyki Żywej Biblioteki oraz pracy z grupami mniejszościowymi”.

W ramach myśli tego rodzaju, Pani Kamila Prociów, zainspirowana uwagą Maksymiliana Chutorńskiego, dostrzegła w metodzie Żywej Biblioteki pewien zanieczyszczający ją „pył” - „pęknięcia” i „napięcia” dotyczące praktyk, struktury, relacji władzy. Ogromnie cenię katalog takich pęknięć i napięć, przedstawiony w końcówce monografii. Wyłonienie ich wymagało ogromnej wrażliwości analitycznej oraz wysoko rozwiniętych kompetencji krytycznych.

Niemożliwe by też to było bez odpowiednio głębokiej, prospektywnej meta-refleksji, którą niewątpliwie wykazała się tu Autorka.

Cenię także ów katalog szczególnie w kontekście faktu, że powstał w wyjątkowych warunkach, niezależnie od - albo właśnie przez - zanurzenie Badaczki w badane zjawisko. Jej usytuowanie „na styku dwóch perspektyw poznawczych: doświadczeń wieloletniej organizatorki Żywej Biblioteki i badaczki tego zjawiska” z jednej strony jest bowiem pomocne, poszerzając pole badawczego doświadczenia. Z drugiej jednak stanowić może zagrożenie utraty dystansu; „niemożności widzenia w zanurzeniu”. Pani Kamila Prociów wyszła z tej dwoistości zwycięsko.

Konkluzje

Monografia autorstwa Pani Kamili Prociów stanowi istotne zasilenie myśli krytycznej w polu nauk społecznych, w szczególności w pedagogice (w niej głównie pedagogice społecznej, andragogice). Wśród polskich dokonań sytuuje się w jednym rzędzie z głośnymi monografiami, stanowiącymi wynik i zarazem narzędzie nieskończonej formuły zaangażowania badań, które raportują (przykładowo wymienić tu można niedawno wydaną książkę Danuty Urygi³).

³ Uryga, D. (2022). „Moja córkowa jest bardzo fajowa”. Aktywistyczne praktyki normalizacyjne rodziców osób LGBTQ. *Przeгляд Socjologii Jakościowej*, 18(4), 86–117
<https://doi.org/10.18778/1733-8069.18.4.04>

Opiniowane opracowanie przedstawia prawdopodobnie pierwszą - z dokonanych z perspektywy pedagogicznej – konceptualizację Żywej Biblioteki jako narzędzia (w) edukacji, czy pedagogice publicznej (według Gerta J.J. Biesty, in.⁴) - „metody Żywej Biblioteki”.

Jest znaczącym wkładem do nauk o wychowaniu, rozwijając dokonania wokół uczenia się inności, ku demokratycznej wspólnocie, w relacjach pracujących na osiągnięcie dobra wspólnego.

Nie mam wątpliwości, że przedstawiona do recenzji praca doktorska spełnia wymagania określone w art. 187 ust. 1 i 2 ustawy z dnia 20 lipca 2018 roku *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* (Dz.U.2021.478 t.j. ze zm.).

Jej Autorka wykazała się znakomitym przygotowaniem merytorycznym do prowadzenia studiów i badań, uwidaczniając w rozprawie zaawansowany poziom wiedzy i umiejętności oraz innych kompetencji, umożliwiających Jej poprawne zaprojektowanie oraz realizację badawczego przedsięwzięcia.

W świetle powyższej opinii z przekonaniem rekomenduję Wysokiej Radzie Dyscypliny Pedagogika w Federacji Naukowej WSB-DSW Merito nadanie Pani mgr Kamili Prociów stopnia naukowego doktora w obszarze nauk społecznych, dyscyplinie pedagogika.

Jednocześnie, mając na uwadze niezwykłą oryginalność ocenianego dzieła oraz wybitność wkładu wniesionego nim do nauk społecznych, szczególnie pedagogiki społecznej i andragogiki, niezależnie od jednej uwagi krytycznie ujmującej zastosowane w kilku miejscach rozwiązania pisarskie, pozostające bez większego wpływu na ogólną wartość naukową opracowania, z przyjemnością wnioskuję o wyróżnienie rozprawy doktorskiej Pani Kamili Prociów.

⁴ Zob. m.in.: Biesta, G.J.J. (2012). *Becoming Public: Public Pedagogy, Citizenship and the Public Sphere. Social and Cultural Geography* 13(7), 683-697